

VLADIMÍR SEILER, Filozofický ústav SAV, Bratislava

Teoretici spoločenskej zmluvy, medzi nimi aj John Locke, zdôvodňovali jestvovanie občianskej spoločnosti piatimi základnými pojmami: ľudská prirodzenosť, prirodzený zákon, prirodzené právo, prirodzený stav, spoločenská zmluva.

Pojem *ľudskej prirodzenosti* sprevádza dejiny filozofie od čias Aristotela po dnešok. Nie je nezanedbateľný ani v sociologickej a psychologickej literatúre 20. storočia. J. Locke a myslitelia 17. a 18. stor. nadväzujú na pojem ľudskej prirodzenosti u Aristotela a v stoickej filozofii. Aristoteles začleňuje do prirodzenosti človeka rozum, slobodné konanie a život v spoločnosti, stoici aj sebelásku, pud sebazáchovy, pud žiť v spoločnosti a rozum. No používajú pojem ľudskej prirodzenosti na zdôvodnenie občianskej spoločnosti, myslitelia 17.—18. stor. ho aj sociálne modifikujú. Ide tu napr. o Lockovu myšlienku, že právo na vzburu je prirodzeným právom sebaobrany či sebazáchovy človeka.

Pri prezentovaní Lockových názorov na uvedené pojmy spomeniem aj názory T. Hobbesa, a to jednak tie, ktoré sa diametrálne odlišujú do Lockových, ako aj tie, ktoré vymedzil jasnejšie.

Poznamenávame, že Locke v *Dvoch pojednaniach o vláde* používa síce pojem ľudskej prirodzenosti, ale výslovne ho nevymedzuje. Vypomôžme si preto Hobbesovým chápaním pojmu ľudskej prirodzenosti. Hobbes tvrdí, že k schopnostiam ľudskej prirodzenosti patrí telesná sila, skúsenosť, rozum a cit (1, s. 133), ale aj tri hlavné príčiny sporov, a to súťaž, nedôvera a túžba po sláve i žiadostivosť a iné ľudské vášne (2, kap. XIII). Ľudskú prirodzenosť vyjadruje aj Lockov názor, že človek je tvor spoločenský. Boh totiž „postavil človeka pod silné záväzky nutnosti, vhodnoti a náklonnosti, aby ho pudil do spoločnosti, a vybavil ho rozumom a rečou, aby v nej zotrval a tešil sa z nej“ (2, kap. VII). Práve Lockov názor, že človek je spoločenský tvor, sa diametrálne líši od názoru Hobbesa, podľa ktorého človek je usposobený pre život v spoločnosti nie svojou prirodzenosťou, ale výchovou (1, s. 134), a vojna všetkých proti všetkým je „neblahý stav, do ktorého vsadí človeka jeho ľudská prirodzenosť“ (2, kap. XIII).

Aj keď J. Locke v *Dvoch pojednaniach o vláde* používa pojem *prirodzeného zákona*, nevenuje mu osobitnú pozornosť, a to azda preto, lebo ho nechápal inak, než bolo vtedy rozšírené. Vypomôžme si teda opäť Hobbesovou definíciou. Prirodzený zákon — *lex naturalis* — je „príkaz alebo všeobecné pravidlo objavené rozumom, ktoré človeku zakazuje robiť to, čo ničí jeho život alebo prostriedky, ktoré by mu mohli život zachovať. A základným prirodzeným zákonom je vyhľadávajú a zachovávajú mier“ (2, kap. XIX). V súlade s tým tvrdí aj Locke, že „prirodzený zákon chce mier a zachovanie celého ľudstva“ (2, kap. II, § 7).

Pojem *prirodzeného stavu* je kľúčovým pojmom Lockovej teórie spoločenskej zmluvy. Prirodzený stav je „stav dokonalej slobody riadiť svoje konanie a nakladať svojím majetkom a svojimi osobami, ako považujem za vhodné v medziach prirodzeného zákona, bez toho, aby žiadali povolenie alebo

záviseli na vôli kohokoľvek iného“ (2, kap. II, § 4), je stavom slobody, no nie svojvôle — objasňuje Locke. Je tiež stavom rovnosti, čo znamená, že všetci ľudia majú tie isté výhody prírody, nikto nejestvuje preto, aby užíval druhých v tom zmysle, ako ľudia používajú nižšie stupne tvorstva. Prírodný stav je riadený prirodzeným zákonom. Podľa neho sú si „všetci ľudia rovni a nezávislí, nikto nemá poškodzovať život iného, jeho zdravie, slobodu alebo majetok“ (2, kap. II, § 6). Mimočodom, tento Lockov citát v takmer doslovnom znení nachádzame v druhom článku *Deklarácie práv človeka a občana* prijatej francúzskym národným zhromaždením v r. 1789: „Cieľom každého politického spolku je zachovať prirodzené ... práva človeka. Týmito právami sú právo na slobodu, právo na majetok, právo na bezpečnosť a právo klásť odpor útlaku“. A sloboda spočíva v možnosti robiť všetko, čo neškodí druhému (čl. IV).

Prírodné právo je totiž realizáciou prirodzeného zákona, resp. jeho ochranou, t. j. ochranou života, slobody a majetku, je aj právom trestať porušovanie tohto zákona. No pri trestaní sa nezhody medzi ľuďmi zväčšujú. Aby si ľudia mohli zabezpečiť pohodlný a bezpečný život, používať svoje vlastníctvo, zriekajú sa prirodzeného práva a odovzdávajú ho spoločnosti. Takto — spoločenskou zmluvou — vzniká politická, resp. občianska spoločnosť, ktorá podľa Locka napráva nevýhody prirodzeného stavu.

Kým pre Hobbesa je prirodzený stav ľudí teoretickou fikciou a výslovne tvrdí, že je predspoločenským stavom, podľa Locka je to istý stav spoločnosti, ibaže nie spoločnosti občianskej, politickej. Locke uvádza príklady prirodzeného stavu: patriarchálne spoločenské vzťahy, vzťahy muža a ženy, otca a detí, vzťahy medzi suverénnymi štátmi, ktoré svoje práva nedelegujú na niekoho iného. V prirodzenom stave sú aj dvaja ľudia, ktorí uzatvárajú medzi sebou zmluvu na pustom ostrove.

Isteže, tieto Lockove príklady o spoločenských vzťahoch ľudí v prirodzenom stave nie sú vzhľadom k Hobbesovej atomárnej koncepcii prirodzeného stavu zanedbateľné. No myslíme si, že obaja myslitelia nepotrebovali uvádzať historické dôkazy o vzniku spoločenskej zmluvy, stačilo, že teoreticky zdôvodnili spoločnosť, kde denne dochádza k zmluvám medzi individuami a na štát sa kladie úloha garantovať ich platnosť.

Centrom úvah J. Locka o spoločenskej zmluve, o občianskej spoločnosti je nezávislé ľudské individuum (na rozdiel od organistického chápania štátu, kde jednotlivec je podriadenou súčasťou celku). I keď občianska spoločnosť obmedzuje prirodzené práva človeka, jednako nezbavuje individuum slobody. Naopak, občianska spoločnosť má tieto slobody garantovať a svojimi zákonmi regulovať. Status občana ako suverénneho subjektu občianskeho štátu Locke posilňuje dovtedy úplne novým spôsobom, keď majetok odvodzuje z práce. Vlastníctvo v zmysle privlastnenia si nejakej veci, niečoho, čo patrí prírode, a preto každému človeku, vzniká podľa Locka prácou. Prácou človek pripája k predmetu svoje schopnosti, to čo patrí iba jemu. Práca je preto nesporným vlastníctvom pracovníka a nikto okrem neho nemá právo na to, k čomu bola pripojená. Lockov pojem vlastníctva je ešte fyziokratický. Zásadne sa však odlišuje od názoru Hobbesa, podľa ktorého vlastníctvo závisí od štátu, od držiteľa moci.

Pôvodom vlastníctva je u Locka zdôvodnená aj myšlienka prvotnosti ekonomického života pred politickým. Funkciou občianskej spoločnosti je

predovšetkým ochrana ekonomickej činnosti, práce a z nej plynúceho majetku a peňazí.

V teóriách spoločenskej zmluvy sa operuje pojmami, o ktorých tu referujeme. Zdá sa však, že interpretácia týchto pojmov je podriadená predstave o štáte, ktorý má garantovať práva občana. Je zaiste veľký rozdiel medzi Lockovou a Hobbesovou interpretáciou prirodzeného stavu, ako aj v ich chápaní ľudskej prirodzenosti. Kým Hobbes zakotvuje štát do takej vlastnosti ľudskej prirodzenosti, ako je strach, Locke, pokladajúci spoločenskú za vlastnosť ľudskej prirodzenosti, zdôrazňuje kooperáciu ľudí. Jednako však obaja myslitelia požadujú od štátu, aby chránil bezpečnosť občanov, podporoval ich blaho a garantoval plnenie zmlúv medzi občanmi.

Je zaujímavé si všimnúť, že dvaja myslitelia, synovia jednej doby, obhajcovia anglickej meštianskej podnikateľskej triedy dospievajú k takým rozdielnym modelom štátu. T. Hobbes je teoretikom štátneho absolutizmu, modernejšie povedané totalitného štátu, zatiaľ čo J. Locke je teoretikom liberalizmu. Príbuznosť teórie totalitného štátu a Hobbesových myšlienok sa však nachádzala aj v právnych teóriách nemeckého nacionálneho socializmu. Napríklad J. Mertl v predslove k českému prekladu *Leviathana* z r. 1941 uviedol, že Hobbes svojou požiadavkou absolútnej cenzúry, potlačovania myšlienok nebezpečných pre štát bol predchodcom totalitného štátu, ktorý zámerne usmerňuje myslenie ľudí a celý kultúrny život, ako aj predchodcom socialistickej myšlienky, lebo požadoval, aby sa štát staral o sociálne slabých.

Teoretici liberalizmu dodnes citujú Lockove myšlienky. Inšpiruje sa ním aj F. Hayek vo svojej právnej filozofii i v polemike proti príčinám vzniku totalitných štátov (4). Z filozofického hľadiska je v nej prvoradá Hayekova myšlienka o tzv. pýche rozumu, o racionalistickej tradícii, podľa ktorej sa majú aj spoločenské vzťahy riadiť rozumom, ktorý nachádza uplatnenie v celospoločenskom plánovaní.

Zaujímavé je sledovať aj historickú paralelu medzi Lockovou a Hobbesovou koncepciou štátu na jednej strane a socialistickou myšlienkou, socialistickým hnutím na strane druhej. Spomenuli sme, že Locke a Hobbes prostredníctvom rovnakých pojmov vytvorili dve rozdielne koncepcie štátu a vyjadrili pritom rovnaký smer ľudských dejín. Aj socialistické hnutie sledovaním historického cieľa vytvorilo podobne rozdielne koncepcie štátu, a to totalitného a liberálne demokratického štátu.

LITERATÚRA

1. HOBBS, T.: Výbor z díla. Praha, Nakl. Svoboda 1988.
2. LOCKE, J.: Dvě pojednání o vládě. Praha, Nakl. ČSAV 1965.
3. HOBBS, T.: Leviathan neboli o podstatě, zřízení a moci státu církevního a občanského. Praha, Melantrich 1941.
4. HAYEK von, F.: Od slobody k otroctvu. Praha, Academia 1990.